

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ В ТУРИСТСЬКОМУ ПОХОДІ

Євген Копилець,

керівник гуртків, Полтавський обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді

За основу наведених нижче пропозицій щодо екологічного виховання засобами туристського походу взято типові ситуації пішохідного походу теплого сезону, оскільки такі подорожі в дитячо-юнацькому туризмі наймасовіші. Особливу увагу акцентуємо на перебуванні в лісі: саме така місцевість зазвичай приваблює туристів і відповідно зазнає додаткової антропогенної трансформації.

Останнім часом дедалі ширшає коло прихильників ідей коеволюції — спільного, гармонійного розвитку людства та природи, збалансованого співіснування біосфери і техносфери. Дитячо-юнацький туризм, безумовно, не може пасти задніх у цьому процесі.

Похід традиційно вважається одним з ефективних засобів єднання людини і природи. Але непересічний педагог-еколог, засновник дитячої екологічної станції у м. Пушину (Російська Федерація) Анатолій Букін зауважує: *«Недолік походу — в його половинчастості. З одного боку, діти підкоряються вимогам своїх організмів, з іншого — втягнуті в жорсткий розпорядок, у регламент руху... Враження від мальовничих ландшафтів стираються монотонністю руху, яскравими плямами лишаються в пам'яті тільки привали. Проте вони короткочасні... Тимчасовість стоянок (переночували — пішли) не формує у свідомості дітей стійких зв'язків «Я — природа». Через природу діти проходять, ідуть ніби повз неї»* [3, с. 73]. Справа тут не в обмеженості екологічного потенціалу туристської діяльності і походу як її основної форми, а в обранні пріоритетів і рівні компетентності керівника учнівської групи. Зокрема, спортивний туризм націлений насамперед на виконання розрядних вимог, а програми туристської підготовки — на формування профільних знань і вмінь. Тож природне середовище закономірно сприймається як відповідний полігон. За домінування такого підходу природа в поході здебільшого постає або у вигляді перешкод та небезпек, які необхідно долати, або як істотні «дари». Виховання в юних туристів екологічно доцільного ставлення до природи може бути ефективним лише за умови, що керівник групи ставить перед собою відповідне педагогічне завдання.

ВІДЧУТИ КРАСУ Й ГАРМОНІЮ ПРИРОДИ

Загальним методичним правилом у туризмі є послідовність зростання тривалості походів, довжини і складності маршрутів, фізичних і психічних навантажень. Ця вимога повною мірою стосується і яскравості, привабливості місцевості, по якій пролягають маршрути. Мотивація такого підходу різна. Це і побудова стимулювальної перспективи, і забезпечення радості спілкування з природою, попри неминучі походні труднощі. Ще один аспект виразно змалював А. Букін: *«...діти жадають яскравих вражень, і якщо їх не вчити уміння знаходити красу в неяскавій луговій квітці, якщо в них не розвивати здатність дивуватися якнайбільшій доцільності мурашника чи гнізда сороки, то виростуть люди зі збідненою душею. Люди, які шукають гострих відчуттів, поверхові, а тому обмежені»* [3, с. 69—70].

При розробці конкретного маршруту багатоденного походу зазвичай планують плавно знижувати динамічні й технічні навантаження на завершальній стадії подорожі. Проте емоційної наповненості це не стосується! Її слід планувати лише по висхідній. Це пояснюється неминучим притупленням сприйняття навколишнього середовища із кожним ходовим днем. Тому фахівці радять будувати маршрут так, щоб природне оточення стало дедалі цікавішим і різноманітнішим [14].

Охарактеризований вище підхід має і прагматичне обґрунтування. Головною перешкодою на маршруті зазвичай виступає сама відстань, яку необхідно подолати. Монотонний рух по непривабливій і одноманітній місцевості втомлює більше, аніж пройдено кілометри та важкий рюкзак. Правильно розраховане навантаження дозволить використати й інформативний потенціал різноманітності ландшафтів, природних орієнтирів тощо. Дерево, що росте на відкритому просторі, самотужки протистоїть вітрам, тому воно не може бути таким високим, як лісове. Та йому й немає потреби тягтися догори, бо воно не затінюється сусідами. А ось на узліссі поміж глоду та шипшини примостилася смородина. Як же вона сюди потрапила?.. Акцентування уваги на таких «дрібничках» буде стимулювати дитячу допитливість і покращуватиме розуміння природних закономірностей.

Туристська діяльність має незрівнянно кращі, ніж шкільні уроки, можливості забезпечити безпосередній вплив на дітей усіх психологічних чинників природного походження [5]: візуальних, аудіальних, тактильних, нюхово-смакових, поведінкових. Їх цілеспрямоване використання дає змогу відчувати красу й гармонію природи; водночас загострюється й емоційне сприймання деградації природного середовища. Якщо маршрут пролягає через мальовничу місцевість, а далі перед дітьми раптом постає похмура місцина лісового звалища, то побачений (понюханий, відчутий підощвами...) різкий контраст залишить сильніший емоційний слід, а отже, буде впливовішим, аніж вербальне інформування щодо масштабів побутового забруднення довкілля.

Естетичне сприймання ландшафту зв'язує в одне ціле його абіотичні та біотичні складники, є одним з основних шляхів протидії формуванню ставлення до об'єктів неживої природи виключно як до ресурсів для людської діяльності.

Використання всього арсеналу природних психологічних чинників для формування ставлення до природи широко практикував Василь Сухомлинський. Сучасні психологія та педагогіка пропонують керівнику туристського об'єднання чимало ігор, вправ та завдань, що базуються на чуттєвому відкритті світу природи [2, 15, 18].

Пізнньої весни та влітку ліс порятує туристів від спеки; до того ж під палючим сонцем лісова природа довго зберігає яскравість. Але ж тут буває своє життя! Організований рух юних мандрівників по стежках убереже дрібних істот від туристських ніг, та й рослинам зле від надмірного витоптування й ущільнення ґрунту. Особливо обережними треба бути у травні — червні, коли настає пора масової турботи лісових мешканців про продовження роду. Добре, коли помічені гніздо чи нора викликають дитячий інтерес. Проте відсутні гілки і трава порушують маскування від природних ворогів, а людський запах може відлякати від малат їхніх батьків.

Потрапивши до лісу, діти зазвичай переносять на його мешканців засвоєний у школі поділ істот на корисні та шкідливі. Однак у природі такого апіорного розподілу не існує: мухоморами лікуються хворі лосі, а нитки грибниці червоних мухоморів живлять коріння беріз і сосон азотом та іншими необхідними речовинами. Дуплисті дерева дають прихисток птахам, кажанам, старі пеньки є місцями зимівлі багатьох видів комах-ентомофагів, що знищують сотні видів лісових шкідників. Насіння лопуха, лободи, кропиви та інших бур'янів охоче клюють птахи. Комарі — пожива для пернатих, їхні личинки і лялечки — для мешканців водойм; мертві комахи збагачують ґрунт мікроелементами...

КУЛЬТУРА ОБЛАШТУВАННЯ ТАБОРУ

Під час походу не менше двох третин доби туристи зазвичай проводять на стоянках. Зрозуміло, вибір і облаштування місця бівачу — річ дуже відповідальна. Від цього значною мірою залежить успішне виконання всіх завдань подорожі.

Насамперед місце для облаштування табору обирають, виходячи з вимог безпеки. Другий за значенням чинник — зручність (наявність поблизу води і дров, максимально можлива захищеність від комарів тощо). Лише потім увага звертається на естетичну привабливість ландшафту. Однак питання емоційно-інформативного насичення обраної для стоянки місцевості, попри його «третьорядність», є надзвичайно важливим для екологічного виховання. Як зауважує Анатолій Букін, «здавалося б, яка різниця — влаштувати вогнище на березі чи в гаю за деревами. Але... це зовсім різні відчуття. Замкнутість і простір, затишок і роздолля. Ліс і річка. Дві стихії, два образи» [3, с. 75].

Особливо важливо обрати, розпланувати і обладнати місце для більш тривалого перебування — днювання, а надто ж для базового табору лінійно-радіального, радіально-лінійного чи радіально-кільцевого маршруту. Організація життєвого простору є підґрунтям для організації життєдіяльності групи, а отже, і для формування системи дитячих ставлень, ціннісних орієнтацій (не забуваймо: головні функції дитячого туризму — виховна й розвивальна!). Наведемо приклад із досвіду очолюваної А. Букіним дитячої екологічної станції. Обрані місце для експедиційного табору на високому річковому березі, педагоги розпланували його не лише по горизонталі, а й по вертикалі: кілька майданчиків було з'єднано стежкою чи вирубаними в береговому урвищі східцями. Окрім суто організаційних педагогічних завдань (діти отримують можливість багато рухатися, не виходячи за межі табору, не відчувають скованості невеликим простором), виправданості з погляду функціонального зонування території, тут враховано ще принцип використання інформативності середовища. Юні

екологи отримали змогу бачити місцевість із різних точок, що суттєво поліпшило сприйняття ландшафту. На території табору залишили «клумби» — обгороджені мотузкою незаймані куртини природної рослинності (потім вони виконають відновну функцію), встановили «тотеми» з химерного коріння... Таке обживання місця табору підвищує емоційність сприйняття природи, є прикладом використання потенціалу екологічно зорієнтованої естетики.

Ну і, звичайно, бівач — це можливість значно глибше, ніж під час руху, ознайомитися з лісовим життям. Але, оскільки місця стоянки зазнають найбільшого за час подорожі антропогенного навантаження, є сенс утриматися від «обживання» найкрасивіших незайманих місцин.

При плануванні та облаштуванні місця стоянки передусім доводиться розв'язувати три блоки завдань: установлення наметів, обладнання зони багаття й забезпечення дотримання гігієнічних вимог.

Попри масове розповсюдження сучасних каркасних наметів, у багатьох навчальних закладах продовжують використовувати двоскатні намети виробництва минулих років. При їх установленні правилом стало використання заздалегідь виготовлених стояків та кілочків. Розбірні дюралеві чи пластикові стійки важать і займають місце небагато, а дозволяють зберегти десятки молодих деревець. Відтяжки можна і прив'язати до дерев чи до основи кушів, якщо ті в змозі витримати таке навантаження і стоять у напрямку натягу вірвовки. Кілочки зі сталевих дроту (вони надійніші за кутові дюралеві, якими комплектувалися намети) врятовують молоді гілки та економлять час і сили, які довелося б витратити на виготовлення дерев'яних кілочків безпосередньо під час походу.

Подекуди ще досі застосовується технологія встановлення наметів, за якою під дно підкладають траву, листя, мох, невеликі гілки тощо. Загалом, за наявності якісного і правильно підібраного спорядження та при відповідному виборі місця для намету і без такого настилу спати не холодно й не жорстко. Якщо ж таки заманулося влаштувати «перину», не слід використовувати для цього свіжу траву чи листя. Користі від них небагато: листя прітоне, дно намету стане вологим, отже, втручання у природу буде невиправданим.

Щоб забезпечити намет від підтікання в разі дощу, його рекомендують обкопати рівначком завглибшки 4—10 см. Це слід робити лише в разі реальної загрози значних опадів: «план табору» з численних канав — хоч і незначна, але даремна шкода природі. При згортанні бівачу канавки закладаються збереженням дерном. Наявність великого тенту, що краями лежатиме на землі, взагалі позбавляє від такої проблеми.

ВИБІР МІСЦЯ І ОБЛАШТУВАННЯ БАГАТТЯ

Вельми вагомим показником туристської кваліфікації і культури є облаштування вогнища. Незважаючи на відому ризикованість розпалювання вогнищ, дослідження засвідчують: належним чином облаштовані туристами багаття зменшують небезпеку лісових пожеж, оскільки ліс очищається від легкозаймистого хмизу. Як правило, вогнище радять розкладати на напіввідкритому просторі: так і для лісу безпечніше, і горітиме воно за вільного припливу кисню краще. Якщо з тих чи тих причин неможливо або нераціонально використати наявне старе кострище, місце для багаття готують наново.

У туристській літературі можна зустріти різні рекомендації стосовно відстані від багаття до дерев: від 4 м до 10 м «від листяних дерев, а від хвойних ще далі». Чинна «Інструкція № 24 для керівника та заступника керівника туристської групи (подорожі) учнівської та студентської молоді» Полтавського обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді дозволяє розпалювати вогнища в лісі лише за 25 м від країв листяних і 50 м — хвойних насаджень (зауважимо, що цією вимогою суттєво нівелюються рекомендації деяких фахівців облаштовувати бівак у хвойному лісі [4, с. 177; 7, с. 176] — непросто знайти галявину 100 м у діаметрі, та розпалювати багаття під захистом «стіни густих заростей» на відстані 10—15 м [4, с. 178]). Над вогнем не повинно бути гілок, що нависають, а знизу — пнів та коріння, що виступає із землі.

Непридатні для облаштування багаття кам'яні розсипи в лісі: між ними накопичуються перегній, сухе листя, а подолати вогонь, що поширюється глибокими звивистими ходами поміж камінням, буває неможливо. Надзвичайно важко загасити тліючий торф. Небезпечно багаття на вирубках, де залишається чимало горючих матеріалів, на ділянках із сухими мохом чи травою.

Від майбутнього кострища слід відгребти не менш як на 1—1,5 м усе, що може загорітися: суху траву, хвою, листя. Для пожежної безпеки ще радять облаштовувати багаття неподалік від води та тримати поряд із ним віники з гілок, скажімо, найшвидкорослішої в лісі осики, яка на вирубках є найбільш небезпечним конкурентом для дуба і сосни, аби в разі потреби збити полум'я. Коли вогнище горить тривалий час, трава навколо нього підсихає і може зайнятися.

У туристській літературі усталилася рекомендація обкопувати багаття рівчаком. Дехто з методистів дитячого туризму вважає її спірною, оскільки цей засіб не надто ефективний для запобігання пожежі: щоб убезпечитися від поширення вогню по лісовій підстилці, достатньо її відгребти, але від «стріляючих» жаринок чи летючих іскор обкопування не рятує, натомість воно потребує використання лопати, яку далеко не всі туристи беруть із собою. Проте «від штрафних санкцій з боку працівників лісу без лопати не вбережешся» [10, с. 99]. З цього приводу зауважимо, що п. 3.1.1 чинних *Правил пожежної безпеки в лісах України* взагалі забороняє розпалювання багать у лісі в пожежонебезпечний період (а ним, згідно з п. 1.13 цих Правил, є частина року з моменту сходження снігового покриву до настання стійкої вологої осінньої погоди або утворення снігового покриву — тобто практично весь теплий сезон!). Виняток зроблено лише для ділянок зон і місць відпочинку. На них місця для розпалювання вогнищ слід утримувати очищеними від мінерального шару ґрунту завширшки не менш як 2,8 м (п. 3.3.10 Правил) [12]. Тлумачення терміна «ділянки зон і місць відпочинку» в означеному документі відсутнє; мусимо констатувати суттєві розбіжності між цим документом і туристськими методичними рекомендаціями (у тому числі в навчальній літературі, затвердженій Міністерством освіти і науки) стосовно вибору місця та протипожежного облаштування багать у лісі, що аж ніяк не сприяє взаєморозумінню мандрівників та працівників лісового господарства. Відповідно, і на заняттях туристського гуртка чи під час підготовки до подорожі означеному питанню варто приділяти значно більше уваги, ніж практикується нині [16].

Якщо місце, обране для вогнища, заросло травою, традиційна туристська методика зобов'язує акуратно зняти з нього лопатою дернину дещо більшої за майбутнє багаття площі (для зручності це можна робити не однією великою «подушкою», а кількома частинами), покласти її в тіні, подалі від вогню, травою донизу і періодично поливати (за днювання 2—3 рази). Поверненням дерну на місце забезпечується рекультивація кострища. Збережена трава «залікує» кострище і відновить висохлу навколо нього рослинність. Потрапивши через рік на місце днювання, ми взагалі не змогли знайти місце рекультивованого таким чином багаття. Кострище ж, де траву випалено, заростає від 2—3 до 6—8 років. Відновлення рослинності на ньому можна досягти скопуванням і перенесенням фрагментів дерну чи засіванням.

У публікаціях фахівців можемо зустріти десятки описів типів вогнищ та різноманітних кухонних пристосувань: таганків, пічок, розбірних кострищ тощо. Проте в широкій практиці їх застосовується порівняно небагато. Зазначимо, що природоохоронний потенціал пристосувань для багаття різний. Так, класичний тип вогнища з двома розсохами та перекладиною потребує міцних вологих (а отже, найчастіше спіялих із живих дерев) палиць. Щоб не нищити зелені дерева, пропонують користуватися стійками з арматурного дроту та трубчастою поперечиною. Розроблено також низку конструкцій металевих рогачиків, які вбиваються чи вгвинчуються у дерев'яні стійки, різноманітні насадки, дротяні петлі тощо.

Триноги та кронштейни, деякі таганки розраховані лише на один казанок, і для швидкого приготування обіду чи вечері доведеться розпалювати два або три багаття. Зауважимо, однак, що практика довела достатню ефективність тих самих триног у поєднанні з алюмінієвими казанками. Інструктор туризму М. Крупнов-Денисов радить розмішувати триноги над заглибленнями, утвореними шляхом прорізання ножем і відкочування в боки дерну. Невеличке багаття із шишок та хмизу не розкидає іскри й забезпечує приготування будь-якої страви у 4-літровому казанку, що завдяки своїй формі ідеально акумулює тепло, за 20—25 хв. При згортанні біваку попіл збирають у яму для сміття і завалюють кострище повернутим на місце дерном [9].

Із легкої руки туристів-лижників порівняно широкого розповсюдження в туризмі набули сітки для багаття. Металевий «гамак» розміром 50 × 80 см із вічками 1 × 1 см виготовляється з проволочи діаметром 0,5—1 мм. Куткові відтяжки зі сталевого тросика дають змогу надійно прикріпити сітку до дерев; над нею натягується тросик для посуду з гаками на фіксаторах. Розкладене на сітці багаття віддавна рекомендують і для пішохідних походів [8, с. 47—48]; визнаний фахівець у царині туризму Володимир Ганопольський називає таке вогнище екологічно бездоганим, оскільки воно не випалює траву. Утім, варто потурбуватися і про те, щоб вогнем не підсушувалася крона, а це потребує відповідної довжини відтяжок і тросика. Для облаштування підвісного багаття потрібні певні умови, а для приготування їжі на ньому — специфічні вміння. До того ж функціональність його обмежена: воно придатне лише для приготування їжі, біля такого вогнища не посидиш увечері...

Власний досвід переконав нас у ефективності багаття, заглибленого в землю: воно краще захищене від вітру, не розсіює тепло, температура легко регулюється.

Покладені впоперек траншейного вогнища 2—3 сталевих прутки забезпечують одночасне приготування кількох страв. Уже згадувана «Інструкція № 24...» ПОЦТКУМ рекомендує використовувати саме багаття закритого чи напівзакритого типу, оскільки вони дають мінімальну кількість іскор. Звичайно, на використання того чи того способу облаштування вогнища впливають конкретні місцеві умови: сітку для багаття неможливо застосувати за відсутності дерев, а заглиблене в землю вогнище (траншейне, «полінезійське») не обладнаєш на заболоченому чи кам'янистому ґрунті.

Склад дров розташовують на відстані 1,5—2 м від багаття: так вони підсихатимуть без загрози займання.

Вогнище не можна залишати без нагляду. Перед сном його гасять, а якщо необхідно підтримувати вогонь і вночі, призначаються змінні чергові. Вирушаючи з місця біваку, кострище заливають водою.

Якщо при згортанні біваку залишилися дрова, їх прибирають із галявини в гушавину або, коли місце табору поряд зі стежкою, складають на видноті під деревом. Приставлені до стовбура (щоб довше не згнивали) дрючки знадобляться іншій туристській групі, галявина ж залишиться незахарашеною.

УСУНУТИ СЛІДИ ПЕРЕБУВАННЯ

Атрибути тривалої стоянки — яма для сміття і туалет, які необхідні для дотримання норм гігієни. Оскільки їх облаштування також передбачає виконання земляних робіт, необхідно належним чином потурбуватися і про відновлення природного вигляду використаних ділянок. Крім того, варто подумати над їх оптимальним розміщенням, яке робило б їх зручними для користування та водночас не створювало проблем із безпекою туристів. Скажімо, яма для сміття приваблюватиме мух і ос. Уберегтися від комах дозволить систематичне пересипання харчових відходів землею. А от від звірів, які можуть навідатися до табору вночі, цей засіб не убезпечить, як не захистить і їх від можливого травмування консервною бляшанкою, що смачно пахне. Тому бляшанки перед закопуванням треба обпалити на вогнищі; до того ж після такої обробки вони швидше розкладаються.

Загалом, стосовно утилізації сміття з місця стоянки можна зустріти різні рекомендації. Здавалося б, виправдано буде спалити всі залишки, що горять, а решту закопати. Але якщо є можливість забрати сміття із собою, нею варто скористатися. Адже при спалюванні пластмас виділяються шкідливі речовини, а закопаний непотріб забруднює ґрунтові води. Екологи порівнюють відпочивальників, які закопують сміття, із недбалою господинею, яка змитає його під килим. Ну і, звичайно, тут насамперед діє загальне правило: чим менше смітити, тим менше матимеш клопоту з прибиранням...

Неприбране сміття здатне псувати вигляд місцевості і бути джерелом небезпеки дуже довго. Це підтверджують дані, які наводяться в туристській та екологічній літературі. Навіть найоптимістичніші дослідження засвідчують: в умовах помірного клімату газетний папір розкладається близько року, поліетиленова плівка — понад 10 років, консервна бляшанка — 15—20 років [11, с. 120]. Окремі види пластикової та металевої упаковки повністю зникають лише через сотні років, уламки скла — потенційні археологічні знахідки наступного тисячоліття. Консервна бляшанка та склянки можуть поранити навіть через десятки років; до того

ж пляшкове скло здатне фокусувати сонячні промені й спричинити лісову пожежу.

Загалом, завдання робіт зі згортання табору добре сформульовано в одному з туристських посібників: «Усунути сліди перебування». Звичайно, на традиційних бівачних майданчиках (місця проведення щорічних туристських зльотів, місця стоянок на рекомендованих маршрутах тощо) цей процес має свої особливості: є сенс подумати над стаціонарним плануванням табору, обладнанням стабільних кострищ.

ПІЗНАВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ НА МАРШРУТІ

При формуванні ставлення дітей до природи у практичній діяльності визначальну роль відіграє характер цієї діяльності. Найважливішим для екологічного виховання є формування суб'єктно-непрагматичного ставлення до природних об'єктів, коли вони сприймаються не як безликі предмети, а як особистісно значущі партнери в спілкуванні. Для цього потрібно організувати участь дітей у діяльності, де природні об'єкти не використовуються з практичною метою і «корисним продуктом» виступає хіба що задоволення від взаємодії з природою [5]. У поході така діяльність забезпечується заохоченням естетичного сприйняття природи, безкорисливої допомоги представникам рослинності й тваринного світу (без звичного акценту на тому, що вони є значущим для господарства «народним багатством»!), пізнавальною краєзнавчою діяльністю на маршруті. При використанні природних об'єктів чи їх частин як «корисних продуктів» формується об'єктно-прагматичне ставлення до них і до природи загалом. Якщо використовувати як «корисний продукт» певну функцію природного об'єкта, не спричиняючи ні руйнування якоїсь його частини, ані знищення об'єкта в цілому, то в процесі такої діяльності може складатися як об'єктне, так і суб'єктне ставлення, хоча здебільшого воно теж прагматично забарвлене.

Звичайно, не менш практично значущими для охорони природи будуть і деякі прагматично зорієнтовані види діяльності юних туристів, наприклад рекреаційне обладнання уподобаних відпочивальниками місцин, якщо воно екологічно мотивоване. Проте у формуванні такої мотивації більшу роль відіграє все ж діяльність, що має непрагматичний характер, тому саме на ній і акцентуємо увагу. В означеному контексті особливої значущості набуває усталена теза про необхідність доповнення спортивного та рекреаційного складників походу краєзнавчою роботою на маршруті.

Традиційна логіка предметних і гурткових навчальних програм передбачає здебільшого покомпонентне вивчення природи. Оскільки ж ландшафти, екосистеми є функціональними єдностями біотичних та абіотичних компонентів, то, відповідно, слід приділяти більшу увагу відстеженню різноманітних взаємозв'язків між їх складниками.

Сосна, що росте на супіску, розкинула приповерхневі корені на півтора десятки метрів. Це дає їй можливість отримувати життєдайну вологу з роси і парів води, які конденсуються у верхньому шарі ґрунту. Вижити на бідному ґрунті сосні допомагають гриби, що селяться на кореневих волосках: вони переробляють недоступні їй мінеральні речовини, натомість одержуючи від дерева органічні — вуглеводи. Стовбури і крони сосни та її сусідок гасять вітер, запобігають перегріванню землі й утворенню суховіїв. Коріння та хвойна підстилка допомагають уберегти ґрунт від ерозії, а річку від замулення.

В отворах кори, проточених жуками, виводять личинок оси, на яких паразитують їдці-іхневмони. Дятли харчуються всіма цими комахами й сосновим насінням. Розсипані «крихти» з дятлової «кузні» — пожива для синичок... Розширення перспективи дає змогу побачити нові й нові взаємозв'язки. Так досягається перший закон екології, афористично сформульований Баррі Коммонером: «Усе пов'язане з усім».

У долученні вихованців до природи засобами пізнавальної діяльності особливо значущим є оволодіння знаннями про поведінку живих істот. Проте ці відомості не рівноцінні. Психологи встановили, що на формуванні ставлення до світу живої природи найбільше позначається інформація, яка проводить паралель між поведінкою людини і природних об'єктів. Це інформація про соціальну поведінку істот: їх взаємодію, організацію угруповання, комунікацію, репродуктивну поведінку тощо. Зниженням рівня інформації, аж до молекулярно-клітинного, спричиняє прямо пропорційне зниження ефективності формування особистісного ставлення до об'єкта [5].

Таким чином, організація краєзнавчої роботи під час подорожі повинна, з одного боку, індивідуалізувати окремі природні об'єкти, щоб вихованці сприймали їх не безликими складниками абстрактного «нарколішнього середовища», а з іншого — розкривати взаємозв'язки у природі, забезпечуючи розуміння її цілісності. Тож якісна реалізація краєзнавчого складника походу можлива лише за умови, коли вона готується не менш ґрунтовно, ніж інші аспекти подорожі. Загалом же найбільш продуктивною для екологічного виховання буде така організація діяльності юних туристів на маршруті, яка забезпечить найповніше опанування вихованцями широкого масиву цінностей природи, насамперед нематеріальних: моральної, естетичної, історико-культурної, громадянсько-патріотичної, пізнавальної, вітальної (санітарно-гігієнічної та рекреаційної), господарської (практично-економічної) та обов'язково — її самоцінності [6].

За цілеспрямованої організації ековиховної діяльності як на підготовчому етапі, так і під час туристського походу, він перетворюється на потужний засіб формування дієвого екологічно доцільного ставлення до природи. Як влучно зауважила В. Чижова, «ми вже звикли думати, що захист природи від негативного впливу промисловості, сільського господарства, транспорту та ін. — справа передусім наукових пошуків і технічних рішень. Зберегти ж здоров'я і красу природи, з якою ми стикаємося при безпосередньому спілкуванні, мандруючи

гірськими стежками, ночуючи в наметі, сидючи коло багаття, — для цього треба насамперед об'єднати зусилля кожного з нас» [13, с. 4].

Список літератури

1. Білявський Г. О., Бутченко Л. І., Навроцький В. М. Основи екології: теорія та практикум. — К.: Лібра, 2002. — 352 с.
2. Бойко Є. Екологічні ігри // Рідна школа. — 1995. — № 10—11. — С. 40—41.
3. Букин А. П. В дружбе с людьми и природой: Кн. для учителя. — М.: Просвещение, 1991. — 159 с.
4. Грабовський Ю. А., Скалій О. В., Скалій Т. В. Спортивний туризм: Навч. посібник. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2008. — 304 с.
5. Дерябо С. Д., Ясвин В. А. Экологическая педагогика и психология. — Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. — 480 с.
6. Копилець Є. В. Використання поняття «цінності природи» в теорії екологічного виховання: історія та перспективи // Гуманізація навчально-виховного процесу: 36. наук. праць. — Слов'янськ: СДПУ, 2008. — Вип. XLII. — С. 112—119.
7. Костриця М. Ю., Обозний В. В. Шкільна краєзнавчо-туристична робота: Навч. посіб. — К.: Вища шк., 1995. — 223 с.
8. Краткий справочник туриста / Авт.-сост. Ю. А. Штурмер. — 3-е изд., с изм. и доп. — М.: Профиздат, 1985. — 272 с.
9. Крупнов-Денисов М. В природу — без топора // Физическая культура в школе. — 1993. — № 3. — С. 36—38.
10. Наровлянский О. Д., Наровлянская М. Д., Пустовойт В. О. Шкільний туризм. — К.: Шк. світ, 2009. — 128 с.
11. Охорона природи: Посіб. для учнів старших класів / За ред. В. М. Бровдія. — К.: Генеза, 1997. — 152 с.
12. Правила пожежної безпеки в лісах України: Затв. наказом Держкомлісгоспу України 24.12.2004 р. № 278 [електронний ресурс] // Сайт «Законодавство України». — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=z0328-05>
13. Проблемы туризма и охраны природы / Ред. Н. Филипповский. — М.: Знание, 1978. — 96 с.
14. Радзівський В. О. Тактика туристських походів // Туризм і краєзнавство: Інф.-метод. вісник / Укр. держ. центр туризму і краєзнавства учн. молоді. — 1994. — № 2. — С. 27.
15. Самкова В. А. Мы изучаем лес: задания для проектов. Лес в наших ощущениях // Биология в школе. — 2004. — № 3. — Вкл. — С. 12—13.
16. Сиротенко В. Місце для багаття в природних умовах. Заняття туристського гуртка // Краєзнавство. Географія. Туризм. — 2010. — № 40. — С. 18—22.
17. Швейцер А. Благоговение перед жизнью. — М.: Прогресс, 1992. — 574 с.
18. Экологические игры: Сб. российского и зарубежного опыта в области «игровой экологии» [електронний ресурс] // Экологический центр «Экосистема». Образовательные программы. — Режим доступа: <http://www.ecosystema.ru/03programs/igr/index.htm>. — Загл. с экрана.

Передплатний індекс

22076

Шкільний туризм

СПЕЦВИПУСК ГАЗЕТИ
«КРАЄЗНАВСТВО. ГЕОГРАФІЯ. ТУРИЗМ»,
4-й НОМЕР МІСЯЦЯ

Виходить раз на місяць
обсягом 24 шпальти

Передплатити можна
у будь-якому відділенні зв'язку
за «Каталогом видань України» на 2011 рік